

HÓBE JUDIT

Szent Gellért és a könyvészet

A korai, XI. századi magyar egyházi könyvkultúra megismerésében a monostori alapítólevelek, birtokjogot megszilárdító oklevelek, könyvlajstromok segíthetnek bennünket.¹ A XI. századi viszonyok jellemzéséhez felhasználható a pécsváradi monostor alapítólevele, a pannonhalmi és a bakonybéli apátság lajstroma, valamint a tihanyi apátság alapítólevelének hátlapján található feljegyzés.² Ezek közül a források közül csak a bakonybéli apátság könyvlajstromát emelném ki. Ez a könyvleltár azért érdekes, mert Szent Gellért püspökké avatása előtt, hét éven keresztül (1023–1030) a bakonybéli monostorban élt.³ A bakonybéli bencés apátság könyveinek 1086-ra datált eredeti összeírása nem maradt fenn, de az adatokat egy XII. század első feléből származó oklevél hiteles első felében olvashatjuk. Az összeírás három evangéliumos könyvet és 83, csak számmal megadott, nem részletezett kötetet sorol fel.⁴ E bakonybéli könyvek egyike-másika, még Szent Gellért ajándéka is lehetett.⁵ Az előbb említett okleveleket oklevéltani szempontból Szentpétery Imre vizsgálta, s az oklevelek egyikének másikának hitelességét megkérdőjelezte. Ez nem jelenti azt, hogy a könyvtörténeti adatok hitelességében is kételkednünk kellene. Hiszen egy formailag hamis oklevél is mutathat fel tartalmilag elfogadható részleteket, különösen olyanokat, melyek jogokat nem érintenek.

A magyar könyvkultúrával való ismerkedéskor a gyér számú közvetlen könyvtörténeti adaton kívül figyelembe vehetjük azokat az utalásokat is, amelyeket a XI. században Magyarországon keletkezett művek

¹ Mezey László: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. In Kovács Máté (szerk.): *Az államalapítástól 1849-ig*. Bp., 1963. 44. p.

² Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp., 1987, 13–16. p.

³ Karácsonyi János: *Szent Gellért csanádi püspök és vértanú élete*. Bp., 1925, Szent-István Társulat, 161. p.

⁴ Csapodi–Tót–Vértesy: i. m. 15. p.

⁵ Erdélyi László (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátság története*. I. köt. Bp., 1902, 356. p.

tartalmaznak. A szerzők által felhasznált források, amennyiben az idézetek nem emlékeztetőből felhozható közhelyek, már a XI. századi magyarság olvasottságának, könyvkultúrájának bővebb felméréséhez is segítséget nyújthatnak. Például a törvénykönyvek, István király Intelmek címen ismert ún. „király tükör”, a XI. századi történetírásunknak későbbi krónikaszerkesztésekbe bedolgozott maradványai.⁶

A könyvnyomtatás feltalálása előtt minden egyes könyvet egyéni munkával, kézzel kellett írni. Egy-egy nagyobb kódex leírásához egy vagy több másoló hosszú ideig tartó munkájára volt szükség. A kéziratos könyvek alapanyaga a pergamen pedig igen drága és ritka portéka volt.⁷ Egy-egy kódex valóságos kincsnek számított. Nagyobb könyvtárak csupán a legjelentősebb egyházi központokban – püspöki székhelyeken, egyes kolostorokban – lehettek. E könyvtárak állományát a szertartásokhoz, az oktatáshoz használt, valamint a Regula által előírt könyvek alkották.⁸

A kérdés ezek után az, hogy volt-e Szent Gellértnek „magánkönyvtára”, és ha igen, akkor milyen lehetett ez a könyvtár. Ennek a kérdésnek a megoldásában Szent Gellért nagyobbik legendája nyújthat segítséget. Az életrajz azon elemeit emelném ki, amelyek Szent Gellért és a könyvek kapcsolatára utalnak.

Az első ilyen jellegű utalás Gellért tanuló éveire kötődik. A Szent György bencés monostor apátja, Vilmos Gellértet és egy rendtársát, Sirdianust Bolognába küldte tanulni, „... s itt a nyelvtan, a bölcsészet, a zene, és az egyházi jogszabályok tudományában, és minden szabad tudomány ágazataiban kiváló és jeles oktatást nyertek. A végén az ötödik évben tudományos könyveiket is magukkal hozva visszatértek.”⁹

⁶ Mezey: i. m. 44–45. p.

⁷ *Acta Bibliothecaria Tomus VIII. Fasciculus 1. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae.* Szeged, Hungaria, 1979, 3. p.

⁸ Csapodi–Tóth–Vértesy: i. m. 10. p.

⁹ Szent Gellért püspök nagy legendája. In *Árpád-kori legendák és intelmek.* Bp., 1983, 75–76. p. [a továbbiakban Szt. Gellért n. l.]

A legendából nem derül ki, hogy ezek a könyvek a kolostor könyvtárába kerültek, vagy pedig Gellért „magánkönyvtárát” alkották. De mindkét eset előfordulhatott. A legenda szerint Gellértet kolostora küldte tanulni, a tanulmányaihoz szükséges anyagiakat kolostora biztosította. Így fordulhatott elő az, hogy a Bolognából magukkal hozott könyveiket a kolostori könyvtár számára hozták. A legenda későbbi sorai viszont a másik állítás mellett szólnak. Gellért, lemondván tisztségéről, elindul a Szentföld felé. Zarándokújtát az időjárás miatt kénytelen megszakítani Szent András-szigetén. Itt találkozott Rasina apáttal, akinek sikerült Gellértet rábeszélnie arra, hogy Magyarország felé vegye útját. A legenda így írja le az előkészületeket: „Hajóra ültek tehát együtt és Zárába értek, itt a szükséges élelmet beszerezték, könyveiket szamaraikra rakták”¹⁰ A fenti sorok azt bizonyítják, hogy Szent Gellértnek lehetett „magánkönyvtára”.

Most pedig azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy ezek a könyvek milyen jellegűek voltak. Ha a legendának azt az állítását komolyan vesszük, hogy Gellért „a nyelvtan, a bölcsészet, a zene és az egyházi jogszabályok tudomány ágazataiban” ismereteket szerzett és „tudományos könyveiket is magukkal vitték a Szent György-kolostorba, akkor Gellértnek és Sirdianusnak rengeteg könyvvel kellett volna visszatérnie a kolostorba. Valószínűsíthető, hogy azok a könyvek, amelyeket Bolognából magukkal hoztak a grammatika, a filozófia, a zene, a kánonjog és a szabad tudományok alapjait tartalmazó excerptum gyűjtemények lehettek.¹¹ Emellett szól a legenda azon sora, mely szerint „egy Krató nevű vezetőt vettek magukhoz”.¹² Ez a mondat a következőképpen bizonyítja állításunkat. A csoport eléggé népes lehetett, hiszen valószínűleg Rasina apát sem egyedül utazott Rómába követségbe, Gellértnek is voltak társai, mégis csak egy vezetőt fogadtak. Ami azt jelenti, hogy

¹⁰ Szt. Gellért n. l. 76–77. p.

¹¹ Acta Bibliothecaria Tomus VIII. 4. p.

¹² Szt. Gellért n. l. 77. p.

málhás öszvér- vagy számárállomány nem lehetett különösen népes. Ráadásul ezeknek az állatoknak, kb. 18-20 napos, nagyrészt lakatlan területeken át vezető útra élelmet és egyéb szükséges dolgokat is szállítaniuk kellett, ezért túl sok hely könyvek számára nem volt. Tehát Gellért nagy mennyiségű könyvet nem hozhatott magával Magyarországra.¹³

Gellért ezeket a könyveket használhatta fel *Deliberatio* című művének megírásakor, amely komoly teológiai munka, csupán emlékezetére hagyatkozva ilyen magas színvonalon nem írhatta volna meg segédanyag nélkül. Milyen segédanyagot használhatott? A *Deliberatio*ban oly sok műre támaszkodik, olyan hatalmas könyvanyagra hivatkozik, hogy e roppant mennyiségű könyvet Szent Gellért nem vihette magával remete viskójába. Gellért használt segédanyagot, s ezek valószínűleg saját jegyzeteit tartalmazták, melyek sokirányú képzettségének megfelelően vegyes tartalmú excerptum-gyűjtemények lehettek.¹⁴ A legenda későbbi sorai is alátámasztják azt az elképzelést, hogy Gellért könyvei excerptum-gyűjtemények voltak. Gellért csanádi püspökként „mikor egyik helyről a másikra igyekezett, nem valami fogatot, hanem egyszerű kordét használt, s ezen ülve olvasgatta a könyveket, melyeket a Szentlélek sugallatára szerzett”.¹⁵ Feltételezhető, hogy az átolvasgatáson kívül javításokat is végzett. Ha Gellért stílárius változtatásokon kívül tartalmi módosításokat is végzett, akkor ezekhez könyvekre is szüksége volt. Utazásaira könyvtárnyi kódexet nem vihett magával, hanem csak saját excerptum-gyűjteményeit használhatta fel. Ezek a segédkönyvek, mivel utazásaira is magával vihette őket, kielégíthetik az ún. „*volumen portabile*”-nek vagy „*liber portabilis*”-nek nevezett könyvekkel szemben támasztott igényeket.¹⁶

Most pedig arról szólnék pár szót, hogy a magyarság hogyan ismerkedett meg a könyvvel, és hogyan alakulhatott ki a magyarországi

¹³ *Acta Bibliothecaria Tomus VIII.* 4–5. p.

¹⁴ *Uo.* 6–7. p

¹⁵ Szt. Gellért n. l.

¹⁶ *Acta Bibliothecaria Tomus VIII.* 6–7. p

könyvanyag. A honfoglaló magyarság már részben keresztény lakosságot talált Magyarországon, amelynek papjai biztosan használtak misekönyveket. Sőt kalandozásaik során is találkozhattak könyvekkel, sőt zsákmányolhattak is könyveket. A könyvek érkezésének második hulláma a X–XI. század fordulójára esik. Géza és főleg István idején érkező térítőpapok valószínűleg könyveket is hoztak magukkal. Szent Gellért állítása is a fentieket támasztja alá.¹⁷

A magyarországi könyvkészítésnek is gyorsan meg kellett indulnia, mert az egyházszervezés előrehaladtával egyre több könyvre lett szükség. A megnövekedett igények kielégítése külföldről már nem volt megoldható. A könyvekre az oktatáshoz is szükség volt, hiszen minél előbb ki kellett képezni a magyar anyanyelvű papságot. Ezért a megszerzett püspökségek központjában és a megalapított kolostorokban meg kellett kezdeni az iskoláztatást, melyhez könyvekre volt szükség. A másoláshoz csak másolati alappéldányokat lehetett kölcsönkérni vagy ajándékként megkapni. Nagy mennyiségű könyvre volt szükség a misézéshez is. A fent említett könyvek főleg a püspöki székhelyeken készülhettek. Könyvek minden bizonnyal Gellért püspöki székhelyén is készültek.¹⁸ Misézéshez szükséges könyveket maga Szent Gellért is készített. Egy homília-gyűjtemény, amelyben neki tulajdonított beszéd is van, megőrizte az esztendő jeles napjaira írott prédikációihoz bevezető mondatait is: „Tudja meg mindenki, aki e könyvben olvasgat: elkerülhetetlen szükség okából fogtam hozzá, hogy az egyházatyák nyomán az isteni teológia misztériumait megvizsgáljam és elmélkedjem felettük, majd írásba foglalva, Krisztus kegyelmével fussam át azokat. Ezenkívül a könyvek csaknem teljes hiányában engem ... szent és együgyű férfiak szólítottak fel, hogy az apostoli levelekben és az evangéliumban való épülés, és az új egyház előre haladásának okából írjak, hogy az ünnepnapokat ne töltsék az isteni ige nyeresége és fényeskéde nélkül.”¹⁹

¹⁷ Csapodi–Tóth–Vértesy 1987. 9–10. p.

¹⁸ Csapodi–Tóth–Vértesy 1987. 11–12. p.

¹⁹ Szegefi László: Gondolatok a Kárpát-medence IX–XI. századi kereszténységéről. In Jancsák Csaba–Kósa Kinga–Nagy Tamás–Nyulassy Ágnes (szerk.) *Honfoglalási emléknapok*. Belvedere Kiskönyvtár 9. Szeged, 1996, 43–44. p.

Szent Gellért a Deliberatióon kívül más könyveket is írt. Erre bizonyíték az előbb idézett néhány sor, és a legenda azon sora, mely szerint bakonybéli remetesége idején „könyveket szerkesztett, amelyet tulajdon kezével irogatott” vagy egy másik idézet: „szekéren ülve olvasgatta könyveit, melyeket a Szentlélek segítségével írt”. Szent Gellért Deliberatiójában más műveire is utal, írt magyarázatot Szent Pál zsidókhhoz írt levele első fejezetéhez, Szent János apostol első leveléhez, valamint írt egy dogmatikus tárgyú művet, mely a Szentháromságról szólt. A felsoroltakon kívül Karácsonyi János a Deliberatio egyik helyéből egy negyedik elveszett műre is következtet, de e mű létezését kétségbe vonják.²⁰

Felvetődik az a kérdés is, hogy nem Gellért írta e vagy nem volt-e neki is része a Szent István *Imre herceghez írott Intelmek* című mű elkészítésében. Az Intelmeket néhány szerző – Engel János, Poncelet Albert – nem tartja hitelesnek, Szent István korából származónak. Batthyány Ignác véleménye szerint a mű szerzője ugyan Szent István, de néhány stílárís hasonlóság miatt kidolgozást Szent Gellértnek tulajdonítja. Mások szerint ezek a stílárís hasonlóságok nem bizonyítják egyértelműen azt, hogy Gellértnek köze volt a mű megírásához. Másfelől, ha figyelembe vesszük azt, hogy Gellért Imre herceg nevelője volt, és hét évet töltött a királyi udvarban, Szent István bizalmasa és tanácsadója volt, egyáltalán nem lehetetlen az, hogy tevékenyen részt vett az Intelmek megírásában.²¹

Az utókorra Deliberatióon kívül más műve nem maradt, művei, és „magánkönyvtára” vértanú halála után püspöki székhelye könyvtárába kerültek.

²⁰ A Pannonhalmi Főapátság története. I. köt. 397. p.

²¹ Uo. 398-399. p.